

Biskop Atle Sommerfeldt:

“En folkekirke som betjener alle – også Forsvaret”

Feltprestkorpsets årskonferanse 2016

1. juni 2016

Innledning

Stortingets vedtak om ny «Lov for Den norske kirke» markerte at de to siste restene av statskirkeordningen blir avviklet fra 1. januar 2017. Fra da av er Den norske kirke også nasjonalt et eget rettssubjekt og prestene ansatt av Kirkerådet (proster/biskoper) og bispedømmerådene, er ikke lenger statstjenestemenn. De prestene som fortsatt har en statlig arbeidsgiver – Forsvaret, semi-statlig arbeidsgivere i helseforetakene og kirkelig arbeidsgiver i fellesrådene vil ikke merke endringene i arbeidsgiverforholdene direkte, men gjennom sin ordinasjonsforpliktelse og derav følgende innordning i biskopens tilsyn vil endringen også ha en betydning for dem. Den kirkelige tilsynsmyndigheten er ikke lenger begrenset av de spesielle forhold som gjelder for embedsmenn og statstjenestemenn.

Den norske kirke er imidlertid også etter 2017 rettslig forankret i Grunnlovens paragraf 16. Der bestemmes hun som en evangelisk-luthersk kirke og som Norges folkekirke. Mens den første del av denne bestemmelsen forankrer Dnk i kirkens økumeniske bekjennelse, er den andre betegnelsen – Norges folkekirke – primært en historisk og sosiologisk bestemmelse som kan sies å være en kontekstualisering av bekjennelsens beskrivelse av kirken som almen.

Det er som Norges folkekirke, og ikke som evangelisk-luthersk, Dnk står i en særstilling blant tros- og livssynsamfunnene i Norge. Det begrenser relevansen i det stadig gjentatte utsagnet om at Dnk er et tros- og livssynssamfunn på lik linje med de andre. Rekkefølgen er motsatt: Den norske kirke har en særstilling som Norges folkekirke, men i tråd med religionsfriheten i samme paragraf, skal andre tros- og livssynssamfunn understøttes på lik linje med Den norske kirke.

Når vi derfor skal vurdere Den norske kirkes rolle på samfunnsarenaer som sykehus, fengsler og Forsvaret, må vi utvikle en balanse der Den norske kirkes doble identitet – evangelisk-luthersk og Norges folkekirke - begge er premissene. Bestillingen til dette foredraget slik jeg har forstått det, er å reflektere over hva det betyr at Den norske kirke er Norges folkekirke i hennes tjeneste i Forsvaret.

Jeg vil strukturere denne refleksjonen rundt tre av de kjennetegn kirken gis i Nicenum, kirkens økumeniske bekjennelse: Kirken er hellig, almen og apostolisk. All refleksjon om kirken må etter min oppfatning forankres her.

Kirken er hellig: Kirkens hellighet uttrykkes i sakramentenes mysterium og nådebudskapets storslåtthet

Når vi bekjenner at kirken er hellig, handler det i en luthersk kirke ikke om at menneskene som forsamles der eller kirkens struktur i seg selv innehar hellighet. Kirkens hellighet er forankret i at hun tilhører Gud og er stedet der mennesker samles for å møte Den hellige, motta Den

helliges gaver og bli utrustet til hellige handlinger i kjærlighetens tjeneste for mennesker. Det er Gud, og ikke menneskene, som gjør kirken hellig.

De sentrale tegnene på den helliges nærvær, er dåpen og nattverden. I dåpen blir vi en del av den korsfestede og oppstandnes legeme i verden og i himmelen, og i nattverden smaker og kjenner vi den korsfestede og oppstandnes legeme og blod. Like sant som at Den hellige ånd manifesterte seg i Jesus fra Nasaret, er det at han manifesterer seg i dåp og nattverd. Derfor gjentas både julens og påskens handlinger i hver eneste feiring av dåp og nattverd.

Kjernen i disse handlingene er forkynnelsen om at Guds budskap til menneskene er nåde, der akseptering og tilhørighet er knyttet til Guds kjærlighetshandlinger og ikke til prestasjon og grad av vellykkethet - det være seg religiøst, sosialt, faglig eller økonomisk. Dette kjernebudskapet er i den kristne kirke ikke knyttet til en bestemt nasjon, kultur eller etnisk gruppe, men omfatter alle mennesker. Den kristne kirkes fremste oppgave er derfor å skape nådens rom i alle lokalsamfunn «like til verdens ende» og gi mennesker mulighet til å knytte seg til Den treenige Guds seier over vold, svik, undertrykkelse og død. Forsvaret er også et sted der dette bør finne sted.

Sakramentenes realitet og nådens virkelighet er ikke i samsvar med menneskets rasjonalitet og tradisjonell naturvitenskapelig fornuft. Det betyr ikke at det verken er irrasjonelt eller ufornuftig å ha tillit til Guds tilstedeværelse i sakramentene og budskapet om Skaperens nåde, men det er en annen virkelighet som i sitt innerste er et mysterium.

Vår liturgi uttrykker dette helt presist når nattverdens innstiftelsesord er lest:

«Stort er troens mysterium. Kristus døde. Kristus stod opp. Kristus skal komme igjen».

Det er slett ikke et særtrekk ved opplysningstidens mennesker at sakramentene betegnes slik. Peter Dass sier om dåpen: «Men at Ånden gjør med vann en hemmelig forening, slikt går over all forstand og fornuftens mening» (NoS 579). Men dette går lenger tilbake – Paulus sier som kjent i 1 Kor 2,7: «Vi forkynner et mysterium, Guds skjulte visdom»

Presten er ordinert til å forvalte dette mysteriet til mennesker. Gaven og handlingen er ikke prestens eiendom, men vi er i den mest egentlige forstand en tjener for Den hellige der vi legger praktisk til rette for Den hellige ånds manifestasjon. Derfor er forvaltningen forankret i kirkens tillitserklæring gitt i ordinasjonen og må utføres i henhold til kirkens orden. Menneskene skal være trygge på at denne forvaltningen ikke skjer som en personlig autensitetshandling fra presten, men er bærer av kirkens autensitet og autoritet. Prestens tjeneste er å forvalte nådens midlene som konstituerer kirken som et synlig folk. Slik har det vært i snart 2000 år, og slik må det fortsette å være så lenge Dnk skal se seg som en del av hovedstrømmen i den økumeniske kirke.

Avviklingen av statskirken og utviklingen av økt pluralisme i Forsvaret nødvendiggjør at Forsvarets behov for en tjeneste som tar i vare religiøse og livssynsmessige forpliktelser ikke lenger kan monopoliseres av Den norske kirke. Slik har det jo heller ikke vært på mange år, verken i form av religiøs betjening, etiske veiledning eller velferdsordninger og faglig bistand.

Men preste-tjeneste i Forsvaret kan heller ikke i en ny kontekst ha et annet ankerfeste enn å være prest i bekjennelsens forstand og forvalte det kristne, guddommelige mysteriet til mennesker. En vektlegging av kirkens hellighet og mysteriet i sakramentsforvaltningen har aldri lukket døren til samfunnet og menneskenes hverdagsliv i glede og sorg. For kirken er Forsvaret en stor arbeidsplass som har et særlig oppdrag for hele samfunnet knyttet til forsvar og sikkerhet. Den økumeniske kirke har derfor gjennom sitt samfunnsoppdrag helt fra oldkirkens tid sett nødvendigheten av å være tilstede i det militære systemet for å gi veiledning og pastorale tjenester – og i enkelte periode gi religiøs legitimitet til virksomheten. Kirkens tilstedeværelse i Forsvaret er derfor en ønsket og naturlig følge av kirkens oppdrag i å forvalte Guds mysterium i verden til alle slags folk og på alle steder.

Som Nils Terje Lunde viser i «Fra Forsvaret i kirken til kirken i Forsvaret» (Eide 2003) har den kirkelig-militære relasjonen i Norge historisk vært sett på som en kobling mellom to av samfunnets viktigste institusjoner med en nasjonal ritualforvalter og kollektiv tilhørighet som kjennemerke, mens en de siste tiårene har orientert seg mer i en individuell retning med betjening av de behov Forsvarets personell har for etisk og religiøs veiledning og betjening som en kirkelig kategorialbetjening.

Denne vektforskyvningen må imidlertid ikke lede til at en mister Den norske kirkes særegne rolle som Norges folkekirke av syne. Den norske kirke kan ikke bare defineres som en medlemsorganisasjon som betjener sine medlemmer. Det er vi også, men som Norges folkekirke gis vi av fellesskapet en rolle som går utover en rent medlemsbetjenende rolle. Den norske kirke er gitt et samfunnsoppdrag som omfatter alle mennesker i Norge. Utfordringen blir da å finne ut hvordan dette skal uttrykkes i et religiøst og livssynsmessig mangfoldig Norge. Det gjøres ikke ved å gjøre Den norske kirke til en medlemsbasert forening.

Mitt hovedsynspunkt er en videreføring av Lundes tilknytning til den amerikanske feltpresttjenesten som innebærer en prinsipiell skjelning mellom å utføre preste-tjenesten i tråd med kirkens bekjennelse og egne trosfeller, og i kraft av vårt samfunnsoppdrag og ansvar som samfunnets sentrale religiøse aktør og kompetansemiljø, legge til rette for andres religionsutøvelse.

Men er det relevant å betegne Dnk som en folkekirke? Samsvarer det med den faktiske virkelighet i Norge

Kirken er almen: Den norske kirke som Norges folkekirke

«Almen» som kjennetegn ved kirken uttrykker at den er tilgjengelig for alle slags folkeslag og uttrykker at denne kirken alltid har en sosiologisk form og er en del av den samfunnskonteksten hun lever i.

«Folkekirke» er en god konkretisering av dette i vår kontekst. De siste 40 årenes debatt har frembragt et sett med kriterier som innholdsbetegner begrepet «folkekirke» i en norsk kontekst. Det er for øvrig viktig å merke seg at disse kriteriene ikke er bundet til den statskirkelige tradisjonen i luthersk tapning her i Norden. Kriteriene er like anvendbare for å betegne Den katolske kirke i Polen eller Den ortodokse kirke i Serbia som folkekirke. La oss dra raskt igjennom kriteriene og se om det gjør at Dnk kan kalles folkekirke:

1. En folkekirke må være organisert geografisk slik at hvert sted i landet den tilhører faller inn i den kirkelige inndelingen.
Dnks grunnstruktur er soknet og omfatter hele landet.
2. En folkekirke må være tilstede og tilgjengelig i alle lokalsamfunn der folket som tilhører kirken lever og bor.
Dnk er tilstede i alle lokalsamfunn med en fysisk infrastruktur og kirkelig betjening som er tilgjengelig for befolkningen i alle lokalsamfunn - medlemmer og andre.
3. Folkekirken må være en nasjonal institusjon og være en del av den allmenne kulturen slik den har utfoldet seg historisk.
Den norske kirkes historiske posisjon i folket og nasjonens kultur og liv er ubestridelig. Rollen som kulturbærer er ikke et tilbakelagt stadium. Et eksempel på dette er at Engerutvalget beskrev Den norske kirke som en del av samfunnets kulturelle grunnmur (Kulturutredningen 2014, NOU 2013:4, side 312).
4. Folkekirkens rituelle rolle må være sentral hos en betydelig del av befolkningen og knytte folkereligjøsiteten til seg som dennes viktigste rituelle ramme.
Den norske kirke er den viktigste ramme for det store flertallet av befolkningens rituelle praksis ved livets store vendepunkter dåp (ca 36.000 / 62%), konfirmasjon (ca 40.000 / 63%-80% av de som konfirmerer seg), vigsel (ca 9 000 / 38%) og begravelse (ca 37000 / 90%), og kirkerommene våre spiller en helt sentral rolle som åpne sørgesteder ved kriser og tragedier i lokalsamfunnet og nasjonen.
5. En folkekirke må være betydelig større enn andre tros- og livssynssamfunn og ha en betydelig andel av befolkningen som medlemmer og/eller tilhørige.
Den norske kirkes kvantitative oppslutning er fortsatt høy - ca 75 % av befolkningen i 2014. Antallet medlemmer er stabilt, i overkant av 3,8 millioner.
6. Folkekirken må stille alle medlemmene likt og gi alle medlemmer rett til å være med å forme den.
Den norske kirke har dåpen som eneste medlemskriterium. Utviklingen av valgordninger der alle medlemmene har rett og mulighet til å delta har de siste årene forsterket dette. Nesten 500.000 mennesker deltok ved fjorårets valg.

Grunnlovens bestemmelse har derfor et solid ankerfeste i empirien om religionen i det norske samfunn. Men hvordan forholder sette seg til det livssynsåpne samfunn og tenkningen som ligger i de åtte grunnleggende prinsippene som Stålsettutvalget utviklet. og da særlig prinsipp 3, 5 og 8.?

Stålsettutvalgets prinsipper

Prinsipp 3: Ikke-diskriminering. Ikke utsette noen for usaklig eller uforholdsmessig forskjellsbehandling.

«Det kan være saklig grunn for ikke å likebehandle i noen tilfeller. ... ivareta minoritetene, pda historisk bakgrunn. Det norske samfunnet er i dag preget av kristendommens sentrale stilling gjennom tusen år. Den har preget menneskers skikker og tanker, og gitt seg utslag i kalender basert på kristne høytider... disse forholdene vil i noen grad innebære forskjellsbehandling. Samtidig er det viktig at offentlige tjenester og ordninger for framtida i større grad tilpasses et samfunn med større livssynsmessig mangfold» (s. 108).

Denne forståelsen gir rom for det som kan kalles tradisjonspreferanse og som i vår sammenheng må knyttes til den landsdekkende folkekirken, først katolsk og så luthersk slik den fremstår i dag. Dette står ikke i motsetning til å gi minoritetene sin rettmessige plass.

Prinsipp 5: Staten bør tilstrebe at enhver borger får – i prinsipp og i rimelig praksis – samme grad av støtte til sin tros og livssynsutøvelse.

Prinsipp 8 også relevant: Alle bør akseptere å bli eksponert for andres tros og livssynspraksis i det offentlige rom.

«Staten er ikke forpliktet til å føre en aktivt støttende tros- og livssynspolitikk. Men når staten velger å gi støtte, må staten ikke forskjellsbehandle de forskjellige tros- og livssynsamfunnene. Støtte til Dnk må innebære en likeverdig støtte til andre tros- og livssynssamfunn, både når det gjelder økonomisk støtte, praktisk tilrettelegging for religiøse og livssynsmessige aktiviteter og hvilke vilkår som knyttes til støtten», (Stålsettutvalget s. 105).

Det er viktig at Stålsettutvalgets prinsipper ikke betyr at alle skal behandles likt i alle forhold. **Likhet** betyr at alle behandles likt uavhengig av kvalitet, størrelse, forankring. Dette er naturlig i for eksempel Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, men har begrenset bærekraft i ulike institusjoner og offentlige arenaer. Her må likhet veies mot antall, representativitet og historie og det som kalles tradisjonspreferanse.

Likeverd er en grunnleggende verdi og er forankret i alle menneskers samme verdighet slik den kristne og humanistiske arven har utviklet dette. Dette må lede til likebehandling som er et instrumentelt begrep som Stålsettutvalget presiserer til «økonomisk støtte, praktisk tilrettelegging for aktiviteter, vilkår for statlig støtte». Likebehandling betyr altså ikke at alle skal behandles likt, eller at hver eneste minoritet skal ha samme tilgang til offentlige institusjoner som majoritetsreligionen, men at alle personer uavhengig av religion og livssyn skal ha mulighet til å bli betjent i kriser og gleder av eget tros- og livssynsamfunn. Hvem som så administrerer denne likebehandlingen er etter min oppfatning et praktisk spørsmål og kan i mange tilfelle utøves av Den norske kirke i tråd med den amerikanske praksisen om tilrettelegging. I de mange sykehjemmene f.eks. er dette den praktiske ordningen, rett og slett fordi antallet av andre troende er såpass lite.

I dagens norske samfunn påhviler det oss som majoritetsreligion og folkekirke et særlig ansvar for å bidra til likebehandling av de nye, religiøse minoritetene slik at de blir møtt med gjestfrihet og dialog. Når den offentlige samtale nærmest omtaler alle som har tilknytning utenfor landet i form av kultur eller religion som fremmede for norsk kultur, blir det særlig viktig for Den norske kirke å markere at Norge er et inkluderende samfunn der folk skal få leve og utvikle sin religion og kultur på egne premisser, tilpasset, men ikke assimilert inn i den kulturelle tradisjonen vi har i Norge. Det siste har vi forsøkt både med samer, reisende og jøder med en sammenhengende overgrepshistorie som resultat. Det kan vi ikke nå gjenta overfor muslimer, sikher eller buddhister.

Jeg har registrert at enkelte mener at en form for felles religiøs og livssynsmessig enhet best reflekterer det livssynsmangfoldige Norge. Det eksempelet som er nærmest en slik tradisjon er sykehusprestetjenesten på St. Olav og inkludering av en ikke-religiøs samtaleperson i

prestetjenesten. Etter min oppfatning sammenblandes da de to rollene som utøver og tilrettelegger. Jeg tror derfor ikke St.Olav-modellen er veien fremover. Derimot må det gjerne ansettes andre veiledere dersom det er grunnlag for dette. I alle fall har Dnk en forpliktelse der andre samfunn ikke er tilstede, å tilrettelegge for at mennesker ledsages til deres egne rådgivere og religiøse ledere. Et godt eksempel er fengslene der prestene legger til rette for at imamer kan ha fredagsbønn, men holder den selvfølgelig ikke selv. Den kan heller ikke erstattes av en «feel-good»- seremoni der alle får litt av sitt. Samtidig hører jeg mange eksempler på at mennesker er vel tilfreds med en prest som samtalepartner og ikke sjelden foretrekker dette fremfor sine egne.

Dette leder inn til den tredje bestemmelsen av kirken, nemlig at kirken er apostolisk.

Kirken er apostolisk

Ordet apostel kommer av det greske ordet *apostolos* (ἀπόστολος), som betyr «en som er utsendt». Ordet innebærer at man er sendt med en fullmakt og opptrer med autoritet på vegne av den som har sendt en. Kirkens apostolitet uttrykker kontinuiteten i hennes sendelse fra apostlene. Kirken forvalter det oppdraget som Den hellige ånd ga apostlene ved å forkynne evangeliet i hele sin fylde som lov og evangelium i proklamasjon og diakonia til alle folkeslag og til alle slags folk. Dette innebærer ikke en mekanisk repetisjon av bibelbokens bokstaver, men en levende fortolkning på apostlenes og bekjennelsens grunn, kontekstualisert til alle tungemål språklig og kulturelt slik det skjedde på den første pinsedag.

Den norske kirke i Forsvaret kan ikke bryte opp fra sin apostoliske identitet uten å bli noen annet enn en kristen kirke. Det er derfor det er så viktig å fastholde skjelningen mellom utøvelse og tilrettelegging. Når vi i stigende grad møter behovet for ritualer i multi-religiøse kontekster, må vi både være åpne, men også tydelige på grensene mot et slags fellesreligiøst minste felles multiplum. I økende grad vil vi møte denne nye virkeligheten også i de grunnleggende rituelle handlingene. Det er bakgrunnen for Bispemøtets veiledning om kirkelige handlinger der vi både åpner opp, men også markere noen grenser, nettopp i respekt for andres tro og livssyn.

Men så må det også understrekes at kirkens apostolitet innebærer å møte mennesker der de er, forstått både som sted og livssituasjon. Vi er sendt til menneskene og satt til å videreføre Jesu misjon som er å forkynne et godt budskap for fattige, sette fanger fri og gi blinde synet, sette undertrykte fri og rope ut et nådens år fra Herren. En viktig del av kirkens sendelse er derfor å være en samfunnsaktør sammen med alle gode krefter som er med på å forme den offentlige opinion for å beskytte og fremme menneskets verdighet og en ansvarlig forvaltning av skaperverket.

Dette er den tradisjonen og rolle presten i Forsvaret må se seg selv i: Sendt av kirken for å forvalte Guds mysterium i bevisstheten om at alle kirkens medlemmer må få forsterket sin tilhørighet og forståelse av kirkens ressurser, og samtidig være et sted der alle mennesker uansett livssyn blir møtt og ledsaget og der samarbeidet med andre aktører og med institusjonen selv er en selvfølgelig del av det å leve som kirke i Forsvaret.